
Nataša Budna, Jože Dežman, Janez Lušina: *Gorenjski partizan, Gorenjski odred 1942–1944*. Partizanski knjižni klub, Kranj 1992, 357 strani.

Gorenjski odred je bil osnovna gorenjska partizanska enota v obdobju od pomladi 1942 do avgusta 1944 in hkrati matična enota, iz dela katere so julija 1943 ustanovili Prešernovo brigado, ob razformiranju odreda poleti 1944 pa kar tri nove odrede.

Raziskovalna skupina (poleg v naslovu omenjenih še France Benedik) je k prikazu njegove zgodovine pristopila na inovativen način; in to tako v metodološkem kot vsebinskem pogledu. Opustila je uveljavljen kronološki princip predstavitve vojaške enote, ki se je v pretežni meri omejeval na njeno bojno pot in se odločila za tematskega, pri tem pa vključila tudi nekatere nove vsebine, katere so imele v dosedanjih raziskavah obrobno mesto ali pa sploh niso bile vključene. Rezultat takšne opredelitve je delo, ki ob bojnem delovanju odreda obravnava tudi številna vprašanja vsakdanjega življenja ter raznovrstne dejavnosti moštva in kot tako bolj življenjsko odslikava podobo enote. To je nedvomno glavna odlika monografije.

Monografija je razdeljena na šest temeljnih delov (brez uvoda, sklepnega poglavja in poglavja o virih in literaturi), ki so znotraj razčlenjeni na številna poglavja in razdelke. Naj tu ugotovimo, da je delo sodobno in pregledno urejeno ter bogato opremljeno s fotografijami, risbami in skicami.

V prvem delu so predstavljeni organizacijski razvoj odreda, čas in prostor delovanja odredovih enot, odredni, bataljonski in četni poveljniki, mobilizacija in odredovo moštvo. Problematika odredovega razvoja je predstavljena precej shematično, kar sicer daje preglednost zelo kompliciranemu razvoju odreda (sredi leta 1943 je štel kar 9 bataljonov), na drugi strani pa ni dovolj jasno razvidna notranja dinamika odreda, ki je doživel kar nekaj reorganizacij. Pomembno je poglavje o mobilizaciji, kjer avtor analizira časovni ritem mobilizacije in s konkretnimi primeri ilustrira uspehe in težave odredovega mobilizacijskega prizadevanja. Ugotavlja, da je mobilizacijska dejavnost bila najpomembnejša odredova naloga in hkrati njegov največji uspeh, kar podkrepi z oceno, da je odred v vsem času svojega obstoja mobiliziral kar okoli 6000 novincev. Eno temeljnih poglavij je gotovo poglavje o odredovem moštvu, v katerem je za posamezne časovne preseke prikazana odredova številčna moč (od 250 ob koncu leta 1942, preko 1200 spomladi 1943, do 750 ob ukinitvi odreda) ter na osnovi popisa za okoli 3200 borcev in funkcionarjev bolj ali manj popolno predstavljena strukturiranost odreda glede na pripadnost njegovega moštva po sledečih kriterijih: spol, starost, stan, poklic, kraj bivanja pred vstopom v partizane, čas vstopa in čas, prebit v odredovih enotah. Posebno mesto je odmerjeno poveljniškemu kadru, ugotavljanju relacij med njihovo izobrazbo, socialnim poreklom ter napredovanjem in podane so nekatere njihove karakteristike iz takratnih kadrovskega pol.

V delu z naslovom »Sovražniki« so predstavljeni raznovrstna struktura, moč in način delovanja protipartizanskih oboroženih sil (pretežno policijskih na strani okupatorja in pomožnih, v katere je okupator vključeval Slovence), ki so stacionirane v več kot stotih postojankah neprestano ogrožale odred. Le-ta je ves čas ostajal na parti-

zanskem načinu bojevanja. Odredovo taktiko in bojno delovanje obravnavata posebni poglavji, v katerih so kronološko in glede na cilje opisane raznovrstne akcije (napadi v glavnem na manjše postojanke, zasede, spopadi, uničevanja komunikacij in prometnih sredstev, gospodarskih objektov itd.). Ugotovljenih jih je najmanj 700.

Žrtve, ki jih je odred prizadejal nasprotniku, so ocenjene le približno in znašajo nekaj sto mrtvih, medtem ko neposredne odredove izgube znašajo najmanj 327 mrtvih. Usode borcev so v knjigi natančneje predstavljene, priložen pa je tudi seznam padlih, ustreljenih in preminulih v koncentracijskih taboriščih. Skupno število vseh umrlih borcev, ki so šli skozi Gorenjski odred in življenjsko pot zaključili kot borci Gorenjskega odreda ali na kakem drugem mestu, pa znaša okoli 1070. O odnosu do padlih soborcev govori posebno poglavje.

Tretji sklop obravnava odredove službe, katere so odredu omogočale preživetje, lastno varnost, politično delo, pridobivanje novih borcev in sodelavcev itd. Delovale so v precejšnji soodvisnosti in vzajemnosti z organizacijami na terenu. Poglavje o intendanci opisuje načine preskrbe s hrano in drugimi potrebščinami preko gospodarskih komisij, prostovoljnih prispevkov, zaplemb in večjih oskrbovalnih akcij. Za transport blaga in spremljanje mobilizirancev v Ljubljansko pokrajino in na Primorsko je odred imel posebne enote. Z ustanavljanjem kurirskih postaj leta 1943 so v odredu vzpostavili stalen in zanesljiv sistem zvez, katerega so naslednje leto dopolnili z radijskimi, telefonskimi in signalnimi zvezami. Ranjencem in bolnim so nudili zdravstveno pomoč v 9 ambulantah in 2 bolnicah. V odredu sta leta 1944 delovali 2 tehniki (v njih so med drugim tiskali odredovo glasilo »Gorenjski partizan«), 1 čevlarska in 3 orožarske delavnice.

Posebno mesto je odmerjeno obveščevalni in protiobveščevalni službi ter zavarovanju odreda. Avtor ugotavlja, da se je vojaška obveščevalna služba začela razvijati v letu 1943 in dogradila organizacijsko shemo do spomladi 1944, ko je bilo v odredu 13 obveščevalnih centrov. Zbirala je predvsem podatke o sovražnih enotah, prometu in gospodarstvu. Protiobveščevalna, ki je bila šele v nastajanju, je opravljala notranji nadzor v enoti (kontrola novincev, preprečevanje vrivanja nasprotnikovih agentov). O zavarovanju odreda so predstavljeni konkretni zaščitni ukrepi: konspiracija, straže, izvidništvo, zavarovanje akcij in premikov.

Četrty del prikazuje vsakdanje življenje odreda, ki so ga opredeljevale vremenske in geografske razmere (bivališča enot so bila praviloma zunaj naselij; najvišje taborišče je bilo npr. na nadmorski višini 2000 m), stalni premiki in z njimi povezano nenehno menjavanje ter gradnja taborišč, številne spremembe poveljniškega kadra in moštva, uveljavljen red in disciplina, vojaške in politične ure, skrb za pridobivanje hrane (čepprav velja splošno ugotovitev, da gorenjski partizani niso bili lačni), skrb za osebno higieno, pa vprašanja vse tja do problemov s štabnimi kuhinjami, alkoholom in tobakom. Tu je obravnavano tudi vprašanje oblačenja, oborožitve (zanimiva je ugotovitev, da je bil odred najslabše oborožen leta 1944), tipi, varovanje in vzdrževanje orožja, nesreče z orožjem, poraba streliva in razstreliva. Poglavje o orožju in oborožitvi je gotovo eno najkvalitetnejših in med drugim konkretno potrjuje, da nasprotnik ni bil samo številčno temveč tudi po oborožitvi neprimerno močnejši.

V petem delu z naslovom »Odred in politične organizacije partizanskega gibanja« avtor predstavi teritorialno-politično razdelitev Gorenjske, prehajanje borcev na terensko politično delo v letih 1942 in 1943 ter obratni proces v letu 1944, sodelovanje in trenja med vojaškimi in političnimi vodstvi in njihove kompetence. Posebej obravnava kaznovavno politiko in organizacijo odredovega sodstva. Za izhodišče mu služi konstatacija, da je »partizanska pravica nastajala pod morečim vtisom nacističnega državnega terorizma, obenem pa je pravila določala Komunistična partija kot voditeljica partizanskega gibanja«. Ukrepi so bili usmerjeni tako proti sodelavcem okupatorja in organizatorjem protikomunističnega gibanja in so obsegali opozorila (grožnje), kazenske zaplembe in usmrtnitve (odred je usmrtil več kot 135 domačinov) kakor tudi proti samim borcem (opozorila, bojkot, premestitve, degradacije, usmrtnitve – predvsem dezertirjev in vrinjencev). Avtor ugotavlja, da je o smrtnih obsodbah praviloma vedno odločalo večje število ljudi in da je do povsem krivičnih obsodb glede na uveljavljene norme redko prihajalo.

Zadnji del obravnava vprašanje medsebojnih odnosov v odredu. V njem so opredeljeni kriteriji pri izbiri poveljnikov in njihovem napredovanju, predstavljene vprašalne pole in karakteristike kot pomemben pripomoček pri odločanju o dodeljevanju položajev posameznikom, vojaška disciplina in z njo povezano vprašanje avtoritete vodstev, štabne spodbude kot pomemben instrument pri oblikovanju vzdušja v enoti, tekmovanja, jezik, cenzura, ki je preprečevala pretirano poudarjanje partijskih ciljev, odnos do žensk, partizanska ljubezen, vprašanje vere itd. Poglavje o propagandi obravnava propagandno vojno med narodnoosvobodilnim gibanjem in nasprotniki, skrb za pravilno »linijo«, politične ure, mitinge in zabave, praznovanja ter odredovo propagandno gradivo. Zaključno poglavje je posvečeno komunistični partiji v odredu – njeni organiziranosti, številčnemu stanju, kriterijem pri sprejemanju novih članov, njeni vodilni vlogi v odredovem življenju (katero je uveljavljala s takšnimi metodami dela, ki so ji omogočile poseg v sleherni segment odredovega življenja), kritiki in samokritiki, študiju Zgodovine VKP(b).

Monografija o Gorenjskem odredu nedvomno sodi v vrh obravnavanja tovrstne problematike tako po bogastvu snovi, metodi, obsežnosti in prizadevanju za čimbolj stvarno predstavitev odredove podobe. Po načinu podajanja snovi ima mnogo prvih sinteze, v njej je mnogo izhodiščnih razmišljanj in ugotovitev, ki veljajo tudi širše, ne samo za Gorenjski odred in je iz tega vidika tudi širše zanimiva in uporabna. Konkretizacije posameznih vprašanj, ki so delne ali celovite, pa dajejo delu pomembno dimenzijo nazornosti.

Največja šibkost knjige pa je gotovo njen znanstveni aparat. Uporabljen sistem je precej nepopoln in predvsem izredno nepraktičen. Navedbe virov in literature na zaključku knjige predstavljajo namreč istočasno tudi opombe. Vseh enot je 285. Od teh se večina nanaša na literaturo, precej je tudi neobjavljenih zapisov, vendar pri njih niso navedena nahajališča (na str. 352 je sicer načelno opozorjeno, da se nahajajo v zbirki Skupnosti borcev Gorenjskega odreda, da pa zveš, kje je ta dostopna, je potrebno prebrati Uvodno besedo na str. 1!), šest je računalniških baz podatkov, medtem ko je arhivsko gradivo navedeno samo s kratkimi označbami fondov ali zbirk, ki jih hra-

nijo različne arhivske ustanove. Škoda je tudi, da knjiga nima niti osebnega niti krajevnega kazala.

Za zaključek naj še opozorimo na terminološko značilnost, ki jo ob prebiranju knjige zasledimo. Avtorji namreč ves čas dosledno uporabljajo izraz »partizansko gibanje« in se enako dosledno izogibajo izrazu »narodnoosvobodilno gibanje«, kadar bi ga lahko uporabili v dosedaj uporabljanem pomenu. Odločitev je očitna zavestna in skuša premostiti širše občuteno zadrego, ko del piscev, ki sicer z večjo ali manjšo naklonjenostjo ocenjujejo narodnoosvobodilna prizadevanja, dogajanja med vojno ne morejo označiti kot samo narodnoosvobodilnega, ker ga je kot takega kompromitirala vodstvena vloga komunistična partije. Tako bi vsaj lahko sklepali iz ocene na strani 344, kjer Jože Dežman pravi: »Partizansko gibanje je bilo narodnoosvobodilno, vendar je njegov značaj bistveno določala njena voditeljica Komunistična partija. Ta je spodbudila odporniško gibanje in ga vodila. Razumljivo je, da je z naraščanjem vpliva partizanskega gibanja rasla tudi verjetnost revolucionarnega prevzema oblasti.« Izraz »partizansko gibanje« naj bi torej pokrival oba pola – narodnoosvobodilnega in revolucionarnega.

Vida Deželak-Barič

V e l j k o R u s: *Zapiski iz življenja Josipa Rusa*. Društvo piscev NOB Slovenije, Partizanski knjižni klub: 1, Ljubljana 1992, 241 strani.

Po nekaj desetletjih ne povsem naključne pozabe je ob zatonu epohe, ki ji je dejavno botroval ob nastanku, stopil v širšo javnost tudi eden zadnjih članov prvotnega vodstva Osvobodilne fronte – Josip Rus – Andrej. To je mogoče trditi že za knjigo njegovih spisov in pričevanj (Josip Rus Andrej: *Pričevanja in spomini, O sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji*, Ljubljana 1989, urednik Jurij Perovšek). Delo, ki ga je pripravil njegov sin, sicer znani sociolog dr. Veljko Rus, pa je nastalo iz vrste zapisanih pričevanj Josipa Rusa v daljnem letu 1964. Ker govore o celotnem življenju, jih je mogoče smatrati za avtobiografsko pripoved, ki pa ima metodološko omejitve, saj je interpretirana in še izbrana preko druge osebe. Te omejitve se sestavlja sicer povsem zaveda.

Pripoved je izrazito dvodelna. Prvi del, ki sega do 1941, temelji na opisu toka življenja z na trenutke briljantnimi orisi družbe, posameznih plasti, dogodkov.

Rusova zgodba se začne z mladimi leti, ki jih ni preživel povsem v slogu slovenskega malomeščanstva, saj je letoviški Bled, odkoder je bil doma, prinašal še drugačne spodbude dojemljivim mladeničem. Šolanje na gimnaziji v Kranju mu je dalo nove spodbude, ki so ga privedle v krog narodno-radikalne mladine, ki ji je ostal zvest tudi med študijem prava na Dunaju, ni pa se priključil Preporodu, pač pa sokolstvu. Vse to je po dveh letih študija prekinila svetovna vojna. Rus si je postopno izoblikoval 'teorijo o neodgovornosti', poskušal je v vojni, ki je ni imel za svojo, sodelovati v čimmanjši meri. Kar neverjetno se berejo njegova uspešna izogibanja služenju v vojski, napredovanju in fronti. Ker si opisava sledita eden za drugim, je prav slikovita razlika med oko-